

AŞKA DAİR BAZI TASAVVURLAR (XVI. YÜZYIL DİVANLARINDAKİ AŞK REDİFLİ GAZELERDEN HAREKETLE)*

Fatma KOLA¹

Özet

Varlık âleminin temelini oluşturan aşk, şairlerce muhtelif teşbihlere konu olmuş ve mecazlar yoluyla anlatılmaya çalışılmıştır. Ancak, kaleme alınan bu eserler aşkı tam olarak kelimelelere dökmekte yetersiz kalmıştır. Asırlar boyunca pek çok şair, aşkı kendi bakış açılarıyla insanlara ifade etmek için uğraşmışlardır. Bu bağlamda aşk, eski çağlardan günümüze kadar gerek sözlü gerekse yazılı edebiyatın en fazla ilgi duyduğu konu olmuştur. Asırlar boyunca klasik şairler tarafından da izah edilmeye çalışılan aşk, divan şiirinin de zirveye ulaşmasına zemin hazırlamıştır. Klasik şairler, çeşitli metaforlar yardımıyla dile getirmeye çalıştıkları aşkı kimi zaman redif olarak da kullanmışlardır. Sadece 16. yüzyılda 25 şairin divanında 46 adet aşk redifli gazel yer almaktadır.

Bu çalışma ile aşk ve onunla ilgili benzetmeler, mecazlar saptanmaya çalışılmıştır. Aşkla deniz, güneş, şarap, bela, sultan, köle, âlem, ah, ateş gibi onlarca kavram arasında ilgi kurulmuş ve böylece aşk tek bir mana boyutundan kurtarılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Aşk, mecaz, divan, 16. yüzyıl, klasik şiir.

SOME METAPHORS ABOUT LOVE

Abstract

Love that consists of the world of being, has been to topic to various analogies and is viewed by lots of thoughts. But the works lacked to convey the concept of love into written form. For ages many poets tried to clarify love by using their own style and foresight or tried to explain love from their perspective. For this reason, love has been the theme withwhom both written and oral literature dealt most. Love, which has been tried to explain by classical poets, too for ages, laid the groundwork for Divan literature to reach highest point. Classical poets, sometimes used the love, which is explained by using various metaphors, directly as redif, too. Only In 16th century, there were 46 gazel with love redif in 25 poets' divans. In these gazels. With this study, it is worked out to assess love, analogies and metaphors. With this study, it is going to set up a link among love, sun, slave, fire, wine, sea, so love is liberated from only one meaning dimension.

Keywords: Love, metaphor, divan, 16th century, classical poetry.

* "XVI. Yüzyıl Divanlarında Aşk/İşk Redifli Gazeller Bir İnceleme" adlı yüksek lisans seminerinden üretilmiştir.

¹ Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi, fatmacola@hotmail.com.

GİRİŞ

Arapça kökenli bir sözcük olan aşka, *Güncel Türkçe Sözlük*'te aşırı sevgi ve bağlılık duygusu, sevi, sevda, amor gibi anlamlar yüklenmiştir.² "Aşk kelimesinin sözlük anlamı sarmaşıktır. Aşk, sarmaşığın bir bitkiyi, ağacı sarıp sarmalaması, kuşatması, belki de kurutması gibi âşığı istilâ eder. Muhabbet ise, toprağa atılan tohum anlamındaki "hibbe" kökünden türemiştir. Hayatın aslı o ve onda olduğundan, bitkilerin kökü ve tohumu olan habbeye de sevgili (hubb) denmiştir." (Kurnaz 2010: 450).

Mutasavvıflar, Yüce Allah'ın "*Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi diledim, bunun için (beni bilmeleri için) yaratıkları yarattım.*" (Yılmaz 2013: 396) keliminden ötürü aşkı varlık âleminin yaratılma sebebi olarak görmüşler ve bu âlemi Mutlak güzelliğin tecelli ettiği yer olarak düşünmüşlerdir. Bu Hadîs-i Kutsî'den dolayı nazârî ve estetik esaslarını İslamiyet'ten ve tasavvufî alan klasik Türk edebiyatında aşk, mukaddes bir değer sayılmış ve klasik şiirin temelini oluşturmuştur. Tasavvufî edebiyatta aşk her şeyin özüdür, varlık âleminin yaratılış sebebidir. Bu nedenle kâinata aşkı yok sayacak bir zerre dahi bulunmaz. Mutasavvıfların nazarında aşk, mâsivâyî terk ederek tüm benliğini yalnızca Rahman'a teslim etmektir. Mutlak gerçeğe ancak aşk vasıtasıyla ulaşılabilir, diğer yollar bu sırra erişmede aciz kalır.

Klasik şairler, aşkı kimi zaman ilahi boyutta ele almış, kimi zaman da doğrudan aktarmışlardır. Bazı metinlerde de aşk, bu iki boyutla sentezlenmiş ve beşerî duygulardan soyutlanarak ilahi aşka geçiş için bir köprü gibi düşünülmüştür. Esasında Allah'ın insanlara bahşetmiş olduğu beşeri aşk da, ilahi aşkın dünya âleminde bir tezahürüdür.

Şairler, aşka muhtelif benzetmeler yapmış ve aşkı çeşitli mecazlar yoluyla dile getirmeye çalışmışlardır. Birçok şairin farklı pencerelerden baktığı aşk, şiirlerde yüzlerce benzetmeye konu olmuştur. Aşkla birçok somut ve soyut kavram arasında bağ kurulmuş olsa da şairler aşkı yeterince ifade edebilmekte aciz kalmışlar ve aşkın herkes tarafından kabul görmüş bir tanımını ortaya koyamamışlardır.

Bu çalışma ile 16. yüzyıl divanlarında yer alan aşk redifli gazellerdeki tabiat unsurları, mekânlar, nesnelere, ünlü âşıklar gibi bazı hususlar üzerine değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. 16. yüzyıl şairlerinden Amrî, Âşık Çelebi, Emrî, Fânî, Hakânî Mehmet Bey, Haşmî, Sehâbî, Seyyîd Nizamoğlu, Süheylî, Şâhî, Usûlî ve Vâhib Ümmî'nin birer; Bâkî, Bursalı Rahmî, Hâlet-i Gülşenî, Hasan Ziyâî, Kelâmî ve Taşlıcalı Yahya'nın ikişer, Hayâlî, Hüdâyî-i Kadîm ve Şuhûdî'nin üçer, Gül Baba, Hayretî ve Zâtî'nin dörder, Murâdî'nin (III. Murad) ise 7 adet aşk redifli gazeli bulunmaktadır.

² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5673f67cd8fcd1.29649930 (erişim tarihi: 18.12.2015)

AŞK ve TABİAT UNSURLARI**Aşk- Güneş (Âfitâb, Hurşid, Şems)**

Klasik edebiyat metinlerinde güzelliğin merkezi olarak kabul edilen sevgilinin yüzü yuvarlak, parlak ve aydınlık oluşu bakımından güneşe benzetilir. Bu yönüyle de sevgili güzellik güneşi olarak tasavvur edilir.

Emrî, “Aşkın güneşi dünyayı aydınlatmışken neden yarasa gibi mağara köşelerinde kalıyorsun?” diyerek aşkı aydınlatıcı yönü bakımından güneşe benzetmiştir. Nasıl ki güneş karanlık dünyayı aydınlatıyorsa aşk da gönlü aydınlatır. Aşk güneşi, ışığı ve göz alıcı parlaklığı ile tüm dünyayı sarmışken hâlâ bu halet-i rûhiyeyi idrak edemeyenlerin bir yarasa gibi karanlıkta yaşadıklarına hayret eder.

Huffâş-veş niçün kalasın künc-i gârda

Dünyâyı rûşen itmiş iken âfitâb-ı ‘ışk (Saraç 2002: 151)

Güneşin doğması genellikle sevgilinin güzelliğinin zuhur etmesi anlamına gelir. Aşağıdaki beyitte Hüdâyî-i Kadîm “Gönlün doğusundan aşkın ışık saçan güneşi doğunca, Allah’ın yaratmış olduğu bütün zerrelere aşkın karşısında zayıf, dermansız ve hayran kaldı” diyerek aşkı ışıklar saçan/göz kamaştırıcı bir güneşe benzetmektedir. Bu aşk güneşinin doğduğu yer gönüldür. Şair yine güneş-zerre ilgisinden hareketle varlıkların aşk sayesinde vücut bulduklarını dile getirmektedir. Buradan da kâinatın aşk sayesinde var oluşuna bir gönderme bulunmaktadır.

Maşrık-ı dilden togup hurşid-i nûr-efşân-ı ‘aşk

Oldı her zerrât-ı hâkim zâr u ser-gerdân-ı ‘aşk (Yekbaş 2005: 306-307)

“Aşkın ziyası, gönül evini şimşek gibi aydınlatınca, aşk tekrar bütün parlaklığıyla kendini gösteren güneş gibi doğar.” diyen Murâdî, aşağıdaki beyitte aşkı yine ışık saçan, parlayan hususiyetlerinden dolayı güneşe benzetir. Aynı zamanda güneşin her gün yeniden doğması gibi aşkında tazelandiğini söylemektedir.

Hâne-i dilde çü berk urdı yine envâr-ı ‘ışk

Şems-i enver tâli’ oldukça olur tekrâr-ı ‘ışk (Kırkılıç 1985: 225)

Aşk- Ateş (Sûzân, Beyâbân, Âh, Nâle, Feryâd)

Aşk, yakıcı ve yok edici özelliği bakımından ateşe benzetilmiştir. Bu öyle bir ateştir ki bu ateşte yanmaya alışmış kişilere cehennem ateşi tesir etmez. Çoğu zamanda şairler kendilerini ateşte yaşadığına inanılan semendere benzetirler. Âşık, aşkın dayanılmaz ateşini gönlünde gizlemeye çalışsa da ahının kıvılcımları ve dumanı onu ele verir. Ciğeri yanan âşığın bir süre sonra bağrında yaralar açılır. Yine de âşık bu durumdan şikâyetçi değildir.

Atâyî, aşk ateşinin aşığı yakıp kül ettiğini, külünün ise aşk çölünde kuma karıştığını ifade etmektedir. Âşık, sevgilinin aşkıyla öyle yanmıştır ki sonunda bedeni küle dönmüştür. Âşığın külleri de aşkın uçsuz bucaksız aşk çölünde kumlar arasına karışmıştır.

Yakdı kül itdi tenüm âteş-i sûzân-ı 'aşk

Eyledi hâkisterüm rîg-i beyâbân-ı 'aşk (Karaköse 1994: 225)

Şair, diğer beytinde "Aşkın gizli ateşi sinede baki olduğu için mezarım toprağı kül yığınınına dönüşür." diyerek aşk ateşinin sonsuza kadar gönülde yanacağı ve bu yüzden mezarının kül yığınınına döneceğini dile getirmektedir. Klasik şiirde sevgiliye kavuşamayan âşık ölse bile yüreğindeki aşk ateşi yanmaya devam edecektir. Bu nedenle bedeninden çıkan ateşler âşığın mezarını bir kül yığınınına çevirecektir.

Hâk-i mezârum döner tûde-i hâkistere

Sîne bânî olup âteş-i pinhân-ı 'aşk (Karaköse 1994: 225)

Hüdâyî-i Kadîm aşağıdaki beyitte dönemin din adamlarına seslenir. "Ey nasihatçi! Nasihatı bırak, aşkın yakıcı ateşi gönlü henüz ısıtmışken bana senin soğuk ve sert nefesin tesir etmez." diyerek vaize nasihat etmeyi bırakmasını söyler. Şair, aşk ateşinin, gönlü yeni yeni ısıtmaya başladığını ve zahidin soğuk sözlerinin ona etki etmeyeceğini söyler. Çünkü aşk ateşiyle ısınan gönlün soğuması imkânsızdır.

Pendi ko nâsîh eser etmez dem-i serdin bana

Germ iken tenevvür-i dilde âteş-i sûzân-ı 'aşk (Yekbaş 2005: 306-307)

Âşğın sürekli olarak yaptığı işlerden biri de sevgili uğruna ah çekip inlemektir. Bu ah öyle şiddetlidir ki sabahlara kadar sürer. Aralıksız devam eden ahın kıvılcımları arşa kadar çıkar. Arş-ı âlem dahi âşğın feryatlarıyla inler. Bazen de âşğın feryat u figan etmesi onun şarkı söylemesi olarak düşünölmüştür.

Hayretî aşağıdaki beyitte "Beni derdimden dolayı ah eder sanmayın. Benim şarkım aşkın ahı ve çığlığı olmuştur." sözleriyle aşk için çektiği ahların ve attığı çığlıkların kendi şarkısı olduğunu dile getirmektedir. Şair, bu duruma o kadar alışmıştır ki derdi olmasa bile ah çeker. Çünkü ah, şairin şarkısı olmuştur.

Gamdan aglar âh ider sanman beni olmuş durur

Dem-be-dem rûd-ı sürûdum âh ü vâveylâ-yı 'ışk (Çavuşoğlu 1981: 244)

Bursalı Rahmî, "Ezel gününde âşığa aşkın çağrısı oldu. Aşkın sedası dağları ve ovaları baştanbaşa sardı." diyerek bezm-i elestten bu yanakâinatın dört bir yanının aşk sesiyle sarıldığını ifade eder. Beyte tasavvufî manada bakacak olursak mahlûkatın yaratılma sebebi olan aşk, kâinatın her yerini kaplamıştır. Şair, "Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ı tesbih etmektedir." ayetine telmihte bulunmuştur.

Rûz-ı ezelde 'âşka oldu nidâ-yı 'aşk

Hâmûn u kûhu tutdu serâser sadâ-yı 'aşk (Tıgılı 2006: 98)

"Aşkın tekbirinin sesi ta bütün âleme ulaşınca güzelliğinin Kâbesi âlemin gelecekteki kıblesi olacaktır." diyen Bâkî, bir namaz mazmunu içinde sevgilinin bulunduğu yer ile Müslümanların yöneldiği kutsal mekân Kâbe

arasında bir bağ kurarak sevgiliye bir kudsiyet kazandırmış ve sevgilinin âşıklar için ifade ettiği anlamı dile getirmiştir.

Kible-i ikbâl-i 'âlemdür cemâlün Ka'besi

Tâ irişdi 'âleme âvâze-i tekbîr-i 'aşk (Küçük 1994: 245)

Klasik edebiyatta çöl yerine *beriyе, beyâbân, sahra* gibi kelimeler kullanılmaktadır. Âşıklar gönüllerine uyarak yollarını şaşırır ve nihayetinde aşk çölüne düşerler. Bu yakıcı aşk çölünün kumu aşğın çektiği ahın kıvılcımlarındandır. Âşık, bu çölde serap olarak sevgilinin yüzünü görür. Yakıp kavurucu hususiyetleri bakımından aşkı çöle benzeten şairler bazen de çöl kelimesini tevriyeli kullanarak *Leylâ vü Mecnûn* hikâyesine telmihte bulunmuşlardır.

Usûlî, “*Dert dağı ile azim ayağı kimseye boşuna verilmez. Aşk sahrasının bilek gücü ile geçilemeyeceğini bil.*” sözleriyle aşk çölünün güç ve kuvvetle fethedilemeyeceğini söyler.

Pây-ı ikdâm ile bil boşa verilmez kûh-ı derd

Kat' olunmaz kuvvet-i bazûyile sahrâ-yı 'aşk (İsen 1990: 154)

Şairler, aşka olduğu gibi gam ve ayrılığı da çöl gibi tasavvur etmişlerdir. Sehâbî, “*Başım mihnet köşesi, gönlüm bela çölüdür. Aşk sahrasının lalesi ise sinemdeki kanlı dağ yaralarındır.*” derken belayı büyüklüğü ve yakıcılığı bakımından çöle benzetmiş, aşk çölündeki laleyi de rengi itibarıyla gönlündeki yaralara teşbih etmiştir.

Kûh-ı mihnetdir başım sinem beyâbân-ı belâ

Sinem üzre kanlu dâgum lâle-i sahrâ-yı 'aşk (Bayak 1998: 96)

Kelâmî, “*Aşkın feleği tenimin toprağını yele verdi. Aşk çölünün seyri bana verildi.*” sözleriyle topraktan yaratılan bedeninin aşk feleği tarafından yele verildiğini ve bu savrulan bedeninin aşk çölüne karıştığını ifade etmektedir. Artık âşık her an aşk çölünü seyretmektedir.

Virdi tenüm hâkini tâ yile devrân-ı 'aşk

Oldı müselleme bana seyr-i beyâbân-ı 'aşk (Karlitepe 2007: 337)

Aşk-Deniz (Deryâ, Ummân, Cevher)

Deniz, aşkı tasavvur etmek için kullanılan teşbihlerden bir tanesidir. Daha çok “*bahr, bihâr, umman, yemm, deryâ, muhît, kulzüm*” gibi kelimelerle karşımıza çıkmaktadır. Aşk denizinde girdaba kapılıp boğulan âşğın çektiği sıkıntılar, denizde yaşanan zorluklara benzetilmektedir. Aşk karşısında çaresiz kalan âşık, tıpkı denizde biçare kalan insan gibidir.

Usûlî, “*Aşkın deryası coşarak üstüme akıp geldi. Bu deniz karşısında bir avuç toprak gibi çaresizim bana yardım et.*” sözleriyle aşk denizinin cûşa geldiğini/coştüğünü ve âşğın üzerine doğru gitmekte olduğunu söyler. Âşık, bu

durum karşısında çaresiz kalmıştır ve Tanrı'dan yardım dilemektedir. Aynı zamanda insanın bir avuç topraktan yaratıldığına telmihte bulunmaktadır. Bir avuç toprak ifadesinin aşk karşısında âşğın aciz kalışını ifade etmek için kullanıldığını da göz ardı etmemek gerekir. Bir avuç toprağ(âşık)ın denizin hırçın dalgaları(aşk) içinde kaybolup gitmesi mukarrerdir.

Yâ ilâhî ben bir avuç topraga senden meded

Akdı geldi üstüme cûş eyleyip deryâ-yı 'aşk (İsen 1990: 154)

Divan şiirinde kimi zaman gam denizi, dert denizi tabirleri de kullanılmıştır. Bunun sebebi, âşğın sevgili yüzünden her an gamlı olmasıdır. Hüdâyî-i Kadîm dert girdabına kapılıp gittiğini ve aşk denizinin kendisini dibe çektiğini söyler. Aşkın deryasına daldığını ancak bu ummandan kurtulamadığını, bilakis gün geçtikçe daha da dibe battığını ifade etmektedir.

Hüdâyî bulmadım girdâb-ı mihnetden necât

Gitdüğince kendüye çekdi beni 'ummân-ı 'aşk (Yekbaş 2005: 307)

Klasik edebiyat geleneğinde aşk, eşsiz bir cevhere ya da sonsuz bir hazineye benzetilmiştir. Aşk, öyle bir ummandır ki içerisinde paha biçilemez cevherler barındırır. Ancak bu cevherlere erişmek için denize aşına olmak şarttır. Bu cevhere ulaşmayı arzulayan kişi tıpkı bir dalğıç gibi aşk denizine dalmalıdır. Sehâbî, "Ey gönül! Sedef gibi aşk deryasına dalmayan, aşkın benzersiz cevherine asla yakın olamaz." sözleriyle aşkı uçsuz bucaksız bir denize benzetir. Aşkın eşsiz cevherine ulaşmak isteyenlerin bu denize dalmaları gerektiğini aksi takdirde aşka asla ulaşamayacağını ifade eder.

Olmayan ey dil sadef-veş garka-i deryâ-yı 'ışk

Ola mı hergiz karın-i gevher-i yektâ-yı 'ışk (Bayak 1998: 96)

Bir sonraki beyitte "Gözyaşını akıtarak gözünü derya eyle. Çünkü aşkın benzersiz incisi o deniz içinde bulunur." diyen Sehâbî, gözyaşlarının artarak aşk denizine dönüştüğünü ve o deniz içinde benzersiz inci bulunduğunu dile getirir. Bu benzetmede gözyaşları ile inci arasındaki şekil benzerliğinden yararlanılmıştır.

Cûy-bâr-ı eşküni et dide deryâ eyle kim

Bulnır ol bahr içinde dürr-i bi-hemtâ-yı 'ışk (Bayak 1998: 96)

Aşk- Kuş (Pervane, Hüma, Keklik)

Murg, murgân ve tuyûr şeklinde beyitlerde geçen kuş, daha çok âşğın biçare gönlünü temsil eder. Sevgilinin doğan bakışlı gözleri, kement gibi saçları ve ok gibi kirpikleri gönül kuşunu avlamada ustadır. Ancak âşık, avlanmaktan şikâyetçi değildir, canını sevgilisine verecek kadar cömerttir (Durkaya yty: 14). Bülbül, keklik, papağan, güvercin vb. kuşların yanı sıra Hüma, Anka gibi efsanevi kuşlar da divan şiirinde oldukça karşımıza çıkmaktadır.

Leylâ vü Mecnûn mesnevisinde Mecnûn'un anlattığı keklik ile karınca arasındaki hikâye şöyledir: Bir keklik ağzına bir karınca almış, zavallı hayvana eziyet ederken karınca aniden kahkahalarla gülmeye başlar ve kekliğe: “Sen kahkahalarla gülmeyi bilmezsin.” der. Keklik gülmeye başlar ve: “Bu benim işimdir, senin işin değildir.” der. Keklik gülmek için ağzını açar açmaz karınca o kısıkaçtan kurtulur ve yoluna devam eder. Mecnûn hikâyesinin ardından sözlerini şöyle sürdürür: “Böyle gülen insanda ağırbaşlılık kalmaz ve yerinde olmayan gülüş, ağlamaya bedeldir.” (KOÇ 2016: 182)

Zâtî, “*Önceleri âşık gördüğümde keklik gibi kahkaha ile gülerdim. Aşkın şahbazı, sonunda benim gönül kekliğimi avladı.*” sözleriyle doğan kuşuna benzeyen aşkın kendi gönlünü keklik gibi avladığından söz etmektedir.

Görsem evvel ‘âşıkı kahkah gülerdüm kebk-veş

Kapdı gönlüm kebkini âhır benüm şeh-bâz-ı ‘aşk (Tarlan 1970: 164)

Hümâ, devlet kuşu demektir. Bu kuşun gölgesi kimin başına düşerse o kişinin padişah olacağına dair bir inanış vardır. Hatta “*hümâyun*” kelimesi de buradan gelmektedir. (Yeğin 2006: 390) Şuhûdî, “*Aşk Hümâ’sı devlet gölgesini ben kölenin üzerine salsaydı, âleme gün gibi sultan olurdum.*” diyerek aşkı Hümâ kuşuna benzetmiş ve bu kuşun gölgesi kendi üzerine düşseydi kölelikten kurtulup padişah konumuna geleceğini yani sevgiliye kavuşacağını söylemiştir.

Sultân olurdum ‘âleme gün gibi ben gedâ

Salsa Şuhûdî sâye-i devlet Hümâ-yı ‘aşk (Can 2005: 107-108)

Usûlî “*Devlet Hümâ’sı gölgesini yine başıma saldı. Aşkın Anka’sı yine gönül Kafdağımı mekân eyledi.*” sözleriyle aşkı, vuslatın gerçekleşmesinin zorluğu bakımından efsanevi bir kuş olan Anka’ya, gönlünü de yine zahiri olarak bilinmeyen ve Anka’nın meskeni olan Kaf Dağı’na benzetmektedir. Aşk Anka’sı, âşığın Kafdağına benzeyen gönlüne yuva yapmıştır.

Yine saldı sâyesin devlet hümâsı başıma

Yine kıldı gönlümün Kâf’ın makâm Ankâ-yı ‘aşk (İsen 1990: 154)

Klasik şiirde pervâne, “geceleyn ışığın etrafında dönen kelebek”tir. “Şem ve Pervâne dîvân şiirinin temsîlî sevgili ve âşık kahramanları arasındadır. Beyit ve şiir boyutunda işlenirken pervâne *muma (şem’)* âşık olarak kabul edilir. Mum ışığının etrafında döner, döner ve öyle bir an gelir ki kendini mumun alevine bırakır. Bundan dolayı *pervâne* kendini sevdiğine feda eden *sâdik âşık* yerine kullanılır.” (Zavotçu 2013: 589)

Hüdâyî-i Kadîm, “*Can ile gönül, pervane gibi aşkın sersemi oldu.*” diyerek mumun/sevgilinin cazibesine kapılıp kendinden geçen hatta yanan pervane/kelebek gibi aşk sersemi olduğunu ifade etmektedir.

Hâne-i kalbimde yandı şem’-i nûr-efşân-ı şevk

Cân u dil pervâne gibi oldu ser-gerdân-ı ‘aşk (Yekbaş 2005: 307)

AŞK ve MEKÂNLAR

Aşk-Âlem

Âşıkların nazarında aşk, gerçek hayattan soyutlanmış bambaşka bir âlemdir ve bu âlemi sadece aşk erbabı bilebilir. Aşk âleminde dert, üzüntü ve eziyet mevcuttur. Bu diyarda kış; hicrandır, âşıkların ayrılık vaktidir. Yaz ise; vuslattır, sevgiliye kavuşma zamanıdır. Aşk âleminin sultanı sevgilidir. Âşık ise bu ülkede sevgiliye bağlanıp itaat eden bir köledir.

Bâkî ise, *“Aşkın bütün âleme yayılan sadası ve davulunun gürültüsü, zemini yerinden oynattı ve kâinatı titretti.”* diyerek âşıkların gürültüsünün -inleyişlerinin- âlemi sarstığından ve yeryüzünde zelzeleye sebep olduğundan söz eder. Âşık öyle bir ah eder ki kimi zaman ahın kıvılcımları gökyüzündeki güneşi meydana getirir. Bazen de ahın dehşetli sesi rûy-ı zeminde/yeryüzünde depreme sebebiyet verir. Soyut bir yer olan aşk âlemindeki bu ahlar ve inleyişler gerçek hayata kadar sıçramış ve yeryüzünde şiddetli bir deprem meydana getirmiştir.

Lerze virdi ‘âleme saldı zemîne zelzele

Gulgul-i kûs u nefir-i sît-i ‘âlem-gîr-i ‘aşk (Küçük 1994: 246)

Hayretî de, *“Aşk âleminin ne kadar güzel bir âlem olduğunu bilmezdim. Aşkın âlimi bana ne olduğunu bildirdi.”* diyerek aşk âlemi hakkında bir malumatı olmadığını ancak aşk âliminin -sevgilinin- ona bu âlemi öğrettiğini dile getirmektedir. Tasavvufî açıdan değerlendirildiğinde âşığı ve aşk âlimini, mürit ve mürşit olarak ele almak da mümkündür. Mürşit talebesine ilim öğreterek aşkın (ilâhî) âlemini ona bildirmiştir.

Ne güzel ‘âlem imiş bilmez idüm ‘âlem-i ‘ışk

Hûb bildürdi bana nidüğünü ‘âlim-i ‘ışk (Çavuşoğlu 1981: 245)

Aşk- Meydan ve Pazar (Meydan, Bâzâr)

Aşk, bir meydandır ve âşıklar tarafından kullanılan ve gezilen bir yer olarak düşünülür. Âşıklar, bu meydanın boş kalmasını istemezler. “Meydan-ı aşk” tamlamasıyla aşkın gerçekleştiği yer yani gönül düşünülür (Kazan 2010: 346).

Kelâmî, *“Kim akıl ordusunu delilikle bozguna uğratırsa Kelâmî gibi aşk meydanının atlısı oldu.”* derken kendisinin aşkın cezbesine kapılarak cünuna düştüğünü ve tüm akıllıları bozguna uğrattığını ifade etmektedir. Böylece Kelâmî aşk meydanında mertlik kazanmıştır ve bu meydanın atlısı olmuştur.

Kim ki hired hayline virdi cünûndan şikest

Oldı Kelâmi-sıfât-ı fâris-i meydân-ı ‘aşk (Karlitepe 2007: 337)

Âşık için asıl cennet, sevgilinin bulunduğu yerdir. Cennet bahçesinin, köşkerin, sarayların sevgili olmadan bir değeri yoktur. Hayretî, *“Cennet bağının âşığın gözünde çöp kadar değeri yoktur. Onun gözü aşk sahasındadır.”*

ifadesiyle cennetin âşıkların nazarında zerrece kıymeti olmadığını ve âşıkların bulunmak istediği yerin cennet değil, aşk meydanı olduğunu dile getirmektedir. Şair, burada cennet ile aşk meydanını kıyaslamış ve âşıkların gözünde aşk meydanının daha mühim bir yer olduğunu vurgulamıştır.

Bâg-ı cinânı almaya bir çöpçe ‘aynına

Şol ‘âşıkun ki seyri olupdur fezâ-yı ‘ışk (Çavuşoğlu 1981: 245)

Klasik şiirde âşıkların kullandıkları meydanlardan biri de çarşı, pazardır. Âşıklar, bu aşk pazarında gözyaşlarını harcarlarken karşılığında ise gam ve kederi satın alırlar. Bazen de canları aşk pazarında satılmaktadır.

Murâdî “*Ey Murad! vahdet sırrının hazinesine ulaşmak istersen can parasını ortaya koymayanla aşk pazarlığı yap.*” demekle pazara benzettiği aşkta, âşıkların can parasını harcadıklarını yani âşık olmakla canlarından vazgeçtiklerini ve(ya) canlarını terk edip bütün benliğiyle sevgiliye bağlanmaları gerektiğini ifade etmektedir.

Sırr-ı vahdet gencine yol ister isen ey Murâd

Nakd-ı cânı komayana eylegil bâzâr-ı ‘ışk (Kırkılıç 1985: 225)

“*Aşk pazarı ahımın ateşiyle kızışmışken dert satın almak isteyenler yanıma gelsin.*” diyen Hayâlî, aşk pazarının çektiği ahlar sayesinde kızıştığını ve bu aşk pazarında kederlerin ve acıların satıldığını ifade etmektedir. Âşığın bütün sermayesi dertleri ve kanlı gözyaşlarıdır. Aşk pazarına giren kişi bunlardan başka bir şey satın alamaz. Şair bu beyitte gamlarla dolu olan servetini aşk pazarında satılığa çıkarmıştır ve kim isterse yanıma gelsin demektedir. Böylelikle de çekmiş olduğu derdin ne kadar şiddetli olduğunu ifade etmiştir.

Müşterî olan metâ’-ı derde gelsin yanıma

Şu’le-i âhımla germ-â-germ iken bâzâr-ı ‘aşk (Tarlan 1992: 222)

Aşk-Binâ (Bünyâd)

Aşk, klasik şiirde bazen bir binaya/temele benzetilmiş, âşıklara da bu temeli sağlamlaştırma görevi yüklenmiştir.

Zâtî, “*Dağ ve taş yerinden kopsa, feleğin kubbesi yere geçse gönüldeki aşk binası zarar görmez*” diyerek aşkın temelini sarsılamayacak derecede sağlam bir yapıda olduğunu vurgulamaktadır. Dağlar taşlar yerinden oynasa, gök yarılıp yere geçse de aşkın temelinde böyle zelzelelerin yaşanmayacağını ifade etmektedir. Bu ifadeler adeta bir kıyamet sahnesini gözler önüne sermektedir. Dağların yerinden oynaması ve göğün delinip yere geçmesi kıyamet günü meydana gelecek hadiselerdendir. Böyle bir günde bile dışarıda yer yerinden oynarken gönüldeki aşkın temeli bu olaylardan zerrece etkilenmeyecektir.

Tag u taş kopsa yirinden yire geçse tâk-ı çarh

Hey kıyâmet zâyil olmaz dildeki bünyâd-ı ‘ışk (Tarlan 1970: 163)

Usûlî aşağıdaki beyitte “*Âşık Kâbe’yi puthânedan ayıramazsa bunun sebebi var. Çünkü âşık dostun yüzünü ve*

aşkın binasını her yerde görür.” sözleriyle âşığın nazarında Kâbe’nin de puthânenin de aynı olduğunu ifade etmektedir. Âşık, hangi aşk binasına baksa sevdiğinin yüzünü göreceği için Kâbe’yi puthânenen ayıramaz. Mekândanmünezzeh olan Allah mutasavvıflara göre her yerdedir. Yere göğe sığmayan Allah’a mekân belirlemek doğru değildir. Bu nedenle ilâhî aşka erişen kişi Allah’ı sadece Kâbe’de değil puthâne de dahi görür.

Kâ’beyi büthânenen fark eylemezse vechi var

Dost dîdârın görür her yerde cân bînâ-yı ‘aşk (İsen 1990: 154)

Hayretî, “*Can gözünle aşkın binasını görebiliyorsan ten gözüm görmüyor diye ağlama.*” sözleriyle gönül gözünün maddi gözden daha önemli olduğuna vurgu yapmıştır. Kişi âmâ olsa da pek bir ehemmiyeti yoktur. Çünkü asıl olan kalp gözüyle görebilmektir.

Ağlama ger ten gözi görmezse de ey Hayretî

İdebildünse eger cân çeşmini bînâ-yı ‘ışk (Çavuşoğlu 1981: 245)

“*Ey Hüdâyi, aşkın binası gönlünde sağlam olsun istersen taş kalplilerin zulmüne sabır göster.*” diyen Hüdâyi-i Kadîm, aşkın binasının gönülde sağlam olduğunu ve bu sebeple sevgilinin cevr ü cefasına sabır göstermek gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü taş kalpli, acımasız sevgili, âşığa ne kadar zulmederse etsin gönüldeki aşkın temeli asla sarsılmaz.

Ey Hüdâyi seng-diller cevrine sabr it yüri

Muhkem olsun dirisen gönlünde ger bünyâd-ı ‘aşk (Yekbaş 2005: 300-301)

Aşk-Harâbe (Hâne, Mevâ, Yağma)

Klasik edebiyatta gönül, sevgilinin zulmü ile harap olan, yeri geldiğinde ise aşk ile tekrar inşa edilen bir ev/hanedir. Aynı zamanda bu kelime; *beyt, viran, harâbe, der-gâh, âşiyân, mevâ* gibi çeşitli kavramlarla da karşımıza çıkmaktadır.

Tasavvufî manada gönül, beyt-i Huda’dır. Tanrı’nın tecelli ettiği yer olması hasebiyle gönül, yıkılmaması gereken bir evdir. Yunus Emre, “*Bir kez gönül yıkdunisa bu kıldugun namâz degül*”(Tatçı yty:132) diyerek İslam’ın temel şartı olan namazı hakiki manada eda edenlerin gönül yıkmayacağını, aksi takdirde kalp kıranların namazlarında dosdoğru olmadığını dile getirmektedir.

Seyyîd Nizamoğlu, “*Aşkın cananı beni ezelden körkütük sarhoş ettiğinden beri bu sine aşkın yuvası oldu,*” ifadesiyle sevgilinin âşığı ezelden sarhoş ettiğini ve bu bağlamda âşığın gönlünün o zamandan beri aşk yuvası olduğunu söylemektedir. Beyti tasavvufî açıdan değerlendirecek olursak bezm-i eleste ilâhî aşkla sarhoş olan âşığın ezelden beri gönlünün aşk yuvası olduğu söylenebilir.

Mest-i lâ-ya'kıl edeldin beni cânân-ı 'aşk

Oldu bu sine derûni ezeli hâne-i 'aşk (Yaman 1990: 129)

"Ey Sehâbî! Aşk hazinesini arayan gönlümü araştırsın. Çünkü aşkın yuvası bu virane gönüldür." ifadeleriyle Sehâbî, aşk hazinesini arayanların kendi gönlünde bulacağını çünkü sevgilinin aşkıyla harap olmuş gönlün aşkın yuvası olduğunu dile getirmektedir. Böylelikle de hazinelerin harabelerde saklı olduğu inancına da bir gönderme söz konusudur.

Genc-i 'ışkı arayan gönlümde kılsun cüst ü cû

Ey Sehâbî şimdi bu virânedür me'vâ-yı 'ışk (Bayak 1998: 96)

Klasik şiirde aşkın yağmalayıcı bir özelliği vardır. Bir anda âşığın gönlünü istilâ ederek harabeye çevirir ve yağmalar. Ancak âşik bu durumdan şikâyetçi değildir. Tüm servetinin aşk tarafından yağmalanmasına göz yumar.

Şâhî, "Dostum! Aşk, canımdaki ve gönlümdeki her şeyi yağmaladığı için görünen yalnızca boş ten dükkânıdır." sözleriyle aşkın maddî ve manevî tüm varlığını yağmalayarak elinden aldığını ve bedeninin sadece içi boş bir dükkân olduğunu dile getirmektedir.

Görünen ancak kuru dükkân-ı tendir dostum

Oldı cân u dil meta'ı cümleten yağmâ-yı 'ışk (Kılıç 2000: 146)

Rahmî ise, "Aşk yağması gönül hanesinde akıl ve sabır bırakmayarak sonunda çaresiz âşıkların halini perişan eder." diyerek aşk yağmasının/sevgilinin âşığın gönül evinde ne var ne yok hepsini yağmaladığını ve sonunda âşığın sabrını ve aklını da ele geçirdiğini belirtmektedir. Âşik, evi viraneye dönen bir zavallı gibi ortada kalmıştır.

Bî-nevâ'âşıkları âhîr perîşân-hâl ider

'Akl ü sabrı hâne-i dilde komaz yağmâ-yı 'aşk (Tıgılı 2006: 99)

AŞK ve NESNELER

Aşk-Kitap (Mana, İmlâ, Üstad, Pir, Dâna, Âlim, Âgah)

Şairler, aşkı bazen bir kitaba benzetmişler ve aşkın satırlara sığmadığını ve bu sebeple kitaptan okunarak öğrenilemeyeceğini dile getirmişlerdir.

Emrî, "Ey efendi! Bu akıl ile aşk kitabı bilinmez." derken aşka bir çeşit ilim gözüyle bakar ve bu yönüyle aşkı kitaba benzetir. Aşk, bir kitap ise yazılı olduğu yer gönüldür. Fakat her gönül aşkın sırlarına vakıf olamaz. Emri burada akıl ile aşk kitabının idrak edilemeyeceğinden, bu kitabı yalnızca hakiki âşıkların anlayabileceğinden bahseder. Klasik edebiyat metinlerinde oldukça sık kullanılan akıl-aşk çatışması bu mısradan da karşımıza çıkar. İnsan hakikate akıl ile değil aşk vasıtasıyla ulaşır. Bu sebeple divan şairleri aşkı ve gönlü daima akla karşı üstün tutmuşlardır.

Ben meste dime 'aklunı almış şarâb-ı 'ışk

Bu 'akl ile bilinmez efendi kitâb-ı 'ışk (Saraç 2002: 151)

Murâdî, "Aşkın; kanununu söylediği ve kâinatın yazdığı o kitabın sayfa kenarları altın cetvelle çevrilidir." der. Hadis-i Şerif'e göre "Allah ilk önce kalemi yaratmış ve ona 'yaz' demiştir. Kalem de 'Yârabbi! Ne yazayım' deyince Allah'ı Teâlâ 'kaderini yaz' buyurmuştur. Kalem de o an olanı ve kıyâmet gününe kadar bütün olacakları yazmıştır."

Safhâ-i rûkn-i kitâb cedvel-i zerle tolu

Yazdı anı kâ'inât söyledi imlâ-yı 'ışk (Kırkklıç 1985: 232)

Klasik edebiyatta aşk, beşerî duygulardan tamamen soyutlanmış ulvî bir aşktır. Bu aşkın manası o kadar derin ve muğlaktır ki kitap okumakla veya ilim tahsil etmekle idrak edilemez. Hiçbir kalem aşkın sırlarını satırlara dökemez. Zahiri ilimleri okumak veya mektep tahsil etmek, kaynağı gönül olan aşkın manasına erişmede yetersiz kalır. İnsanları bu manaya eriştirebilecek tek köprü gönüldür. Ancak gönül yoluyla aşkın sırlarına vâkıf olunabilir ve aşkın manasına ulaşılabilir.

Usûlî, "Âlemdeki her şekilde hususi bir anlam olsa da aşkın manasını dış âleme sığdırmak mümkün değildir. O ancak kalpte gizlenebilir, kalbe sığabilir." sözleriyle kâinatta var olan her şeyin bir manası olduğunu, ancak aşkın manasının gözle görülemeyeceğini ifade etmektedir. Dünya hayatında varlığını sürdüren her şeyde bir sır, bir mana vardır. Kâinattaki hiçbir şey boş yere yaratılmamıştır. Zerreler dahi bir mana içermektedir. Ancak her akıl bu sırda vâkıf olamaz. Çünkü Ziya Paşa'nın da ifade ettiği gibi "İdrâk-i meali bu küçük akla gerekmez / Zîrâ bu terâzi bu kadar sıkleti çekmez" (Göçgün 2001: 161).

Var durur âlemde her sûretde bir ma'nî-i hâs

Lîk sûret âlemine sığmadı ma'nâ-yı 'aşk (İsen 1990: 154)

Bursalı Rahmî, "Sevgili güneşinin sevgiliye olan muhabbetin ne demek olduğunu zevk sahibi olanlar anlar. Aşkın ne anlama geldiğini âlimler bilmez." diyerek sevgiliye güneşe benzetmiş ve bu göz alıcı güzellikten sadece zevk sahibi olanların anlayabileceğini dile getirmiştir. Zevkten yoksun kişiler -aşkı tatmamış kişiler- sevgiliye baktığında yalnızca etten kemikten bir insan görür. Ancak âşığın nazarıyla sevgiliye bakıldığında onun güneş gibi parladığını ve âlemde eşi benzeri bulunmadığını görebilirler. Aşkın ne anlam ifade ettiğini âşıklardan başkası bilemez. Aklî ilimleri tahsil etmek bu manaya erişmekte yetersiz kalır. Ancak aşk âlimi olanlar bu aşk sırrını çözebilir ve aşkın manasına ulaşabilirler.

Ehl-i zevk anlar neden terkîb olunmuş mihr-i yâr

Hâsılı allâmeler bilmez nedir ma'nâ-yı 'aşk (Tıgılı 2006: 99)

Âşıklar için rehber ve yol gösterici olan aşk, âşıkların nazarında bir mürşittir. Bu bağlamda âşık, aşka intisap etmiş

ve tüm benliğiyle ona teslim olmuş bir mürittir.

Zâtî, “*Aşk adlı bir parça ateş gönlümün şehrini yaktı, Aşkın üstadı onun yerine bir gam-hâne yaptı.*” diyerek gönlünü şehir gibi tasavvur etmiştir. Aşk ateşiyle yüreği yanan âşık, aşk üstadının gönül şehrini gam evine çevirdiği ifade eder. Aşk üstadından kastedilen burada sevgilidir.

Yakdı gönlüm şehrini bir pâre âteş adı ‘ışk

Yapdı bir gam-hâne anun yerine üstâz-ı ‘ışk (Tarlan 1970: 163)

Usûlî, “*Şayet aşk âliminin kalp gözü açıksa bir damladaki zerre kadar denizin içindeki parlak güneşi bile görür.*” sözleriyle irfan gözü açık olan ariflerin zerrelere içerisinde parlak güneşi görebileceğini dile getirmektedir. Mutlak aşka tutulmuş arifler kâinata hakkıyla bakabildikleri için her bir zerrede Allah’ı görebilir. Çünkü mahlûkat O’nun bir yansıması, bir tecellisidir.

Katrede deryâ-yı zerrât içre mihr-i enverî

Seyr eder ger dîde-i ‘irfân açar dâna-yı ‘aşk (İsen 1990: 154)

Aşk-Kılıç (Tîr, Şemşîr, Rimâh, Hançer)

Aşk, kılıç, ok, mızrak gibi kesici aletlere benzetilir. Bu benzetmelerin ortak noktası yaralayıcı olmalarıdır. Kimi zaman da sevgilinin güzellik unsurlarından kaş, yay, hançer kirpik de ok gibi düşünülmüştür.

“*Ey Atayî! Göze gamzenin hayali düştüğü için aşk mızrabının parlaklığı ciğerimde çok gezindi.*” diyen Nev’î-zâde Atâyî, sevgilinin hayalinin sürekli olarak gözler önüne geldiğini ve bu sebeple sevgilinin mızrağa benzeyen kirpiklerinin, dolayısıyla bakışlarının ciğerinde yaralar açtığını söylemektedir.

Düşdi ‘Atâyî dîdeye çünkü hayâl-i gamzesi

Çok ciğerümde oynadı şa’şa’a-ı rimâh-ı ‘aşk (Karaköse 1994: 546)

Zâtî, “*Ey bana nasihat veren! Benim dediklerim için beni ayıplama! Aşkın keskin hançeri akıl ve sabrımı kesti.*” diyerek vaaz veren zahide seslenir ve söyledikleri için ayıplanmaması ister. Çünkü aşkın yaralayıcı hançeri âşığın akıl ve sabrını kesmiştir. Aşk âşığın aklını başından almıştır. Bu sebeple âşık ne söylediğinin farkında değildir.

Nâsîhâ’ayb eyleme dîvânelükler itdüğüm

Kesdi benden sabr u ‘aklı hançer-i sertiz-i ‘ışk (Tarlan 1970: 166)

Amrî ise “*Aşkın parlak ateşinin kılıcı, gönlümü yüz parçaya ayırdı. Gözlerim kan ırmağı, gönlümdeki yaralar ise aşk girdabı oldu.*” derken aşk kılıcının yüreğini parçalara ayırdığını, bundan dolayı kanlı yaşlar akıttığını dile getirmektedir. Âşığın bu yaşları kan ırmağına dönüşmüş ve bu ırmakta aşkın girdabı oluşmuştur.

SİNEMİ SAD PÂRE KILDI TÎG-İ ÂTEŞ-TÂB-İ 'IŞK

DİDE KAN IRMAGI OLDI DÂĞ-İ DİL GİRDÂB-İ 'IŞK (ÇAVUŞOĞLU, 1979: 87)

Âşık Çelebî, “*Aşk diyarı ah okumla bana teslim edildi. Padişahım, devletinde aşk şehriyarı ben oldum.*” diyerek ülkenin padişahına seslenmektedir. Âşık öyle ah etmiştir ki bu ah oklarıyla aşk şehriyarı ele geçirmiştir ve padişahın ülkesinde aşk diyarının mâliki olmuştur.

MÜSELLEM OLDI BANA TÎG-İ ÂHUMLA DİYÂR-İ 'IŞK

BEN OLDUM DEVLETÜNDE PÂDİŞÂHUM ŞEHİRİYÂR-İ 'IŞK (BARAK 1971: 245)

Aşk-Ney

Tarih boyunca Türklerin yaşamında önemli bir yer edinmiş olan mûsikî, üzüntülerin, sevinçlerin, kahramanlıkların, heyecanların ve sevgilerin bir ifadesi olarak gelişimini günümüze kadar sürdürmüştür (Çalka 2008: 179).

Klasik edebiyatta mûsikî önemli bir yere sahiptir. Şairler, başta ney olmak üzere çeng, def, saz, keman, nakkâre, tambur gibi müzik aletlerine şiirlerinde yer yermişlerdir. Aynı zamanda sabâ, hicâz, mutrib, âvâz gibi mûsikî terimlerini de bolca kullanmışlardır. Özellikle kendilerini neyle bağdaştırmışlar ve feryatlarını ney sesine benzetmişlerdir.

Usûlî, “*Ezel bezminde bir an aşkın neyi çalındı. Dünya ve eşya bir halkaya girip sema etmeye başladı (dönmeye başladı).*” sözleriyle bezm-i eleste aşk neyinin çalındığını ve bu ses karşısında tüm kâinatın aşkla dönmeye başladığını dile getirmektedir.

ÇARHA GİRDİ ÇARH U EŞYÂ TUTDI BİR KEZDEN SEMÂ'

ÇÜN Kİ ÇALINDI EZEL BEZMİNDE BİR DEM NÂY-İ 'AŞK (İSEN 1990: 154)

Şâhî ve Nizâmoğlu'nun aşağıdaki beyitlerinde âşğın aşk acısından dolayı bağrının yara bere içinde kalması ve feryatları ile ney arasında bağ kurulmuştur. Âşğın bağı tıpkı ney gibi dağlanmış. Ayrıca feryatları da neyin sesi gibi boğuk ve yakıcıdır. Bu benzetme, *Mesnevî-i Şerîf*'in ilk on sekiz beytinde “ney”e yüklenen anlamları hatıra getirmektedir.

NEY GİBİ BAĞRUM DELİNDİ İLEREM FERYÂD İDÜP

CÂN KULAGIYLA İŞİT GEL GÖR NEDÜR BU NÂY-İ 'IŞK (KILIÇ 2000: 146)

GİCELER SABAHA DEĞİN NÂLE VÜ FERYÂD İDERİM

GAM-İ HİCRÂN DELİLİ BAĞRIMI OLDUM NEY-İ 'AŞK (YAMAN 1990: 129)

Hayretî, dostlarına “Sevgiliye kavuşma arzusuyla ölüp gidersem her bir kemiğimden aşk neyi yapın.” derken, vuslata erişmeden ölse bile kemiklerinin bu hasretle inleyeceğini dile getirmektedir. *Heva* kelimesinin *istek*, *arzu* ve *hava* anlamlarına gelecek şekilde tevriyeli kullanıldığına dikkat edilmelidir.

Dostlar ben bu hevâ ile ölürsem umaram

Ola her bir üstühânımdan benüm bir nây-ı ‘ışk (Çavuşoğlu 1981: 244)

Usûlî, “Aşkın zurnası İsrâfil’in suru gibi ses verse gönül “nefahtü min ruhi” deminden cân bulur.” diyerek aşkı zurnaya benzetmiş ve bu aşk zurnasını da İsrâfil’in suru gibi düşünmüştür. İslamiyet’e göre hak olan kıyamet gününde İsrâfil sura üfleyecek ve bütün insanlık *acbü’z zeneb* adı verilen kemikten tekrar dirilecektir. Usûlî, bütün mahlûkatı yeniden diriltmeye kudreti yeten bu sesi, aşkın sesine benzetmektedir. İnsan aşkın sesiyle kendinden geçer, âşık olur ve yaşadığını anlar. Çünkü âşığın nazarında aşksız yaşayan insanlar, ölümlerden farksızdır. Şair, aynı zamanda beyitte Hicr Sûresinin 29. ayetinde geçen bir ifadeye yer vererek iktibas yapmıştır. “Onlara rûhumdan üfledim” manasına gelen “nefahtu fihî min rûhî” ifadesi insanoğlu için söylenmiş ve bu ifade daha sonra tasavvufta vahdet-i vücud kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Allah, mahlûkatı yaratmış ve insana ruhundan üfleyerek hayat vermiştir.

Dil nefahtü fihî min rûhî deminden cân bulur

Sûr-ı İsrâfil-veş kılsa sadâsûr-nây-ı ‘aşk (İsen 1990: 154)

AŞK ve PSİKOLOJİK HÂLLER

Aşk-Sarhoşluk (Şarap, Hum-hâne, Mestâne, Cam, Cem)

Bade, cam, piyale, peyman, mey gibi kelimelerle karşılanan şarap, klasik edebiyat metinlerinde en çok adı geçen içecektir. Kimi zaman rengi, tadı, kokusu kimi zaman da sarhoşluk verici özellikleriyle estetik benzetmelerle konu olmuştur.

“Şarap, tasavvufi anlamı itibarıyla aşkı, mahabbeti ve vecdi temsil eder. Şarap gibi aşk da insanı kendinden geçirir, aklını, mantığını ve şuurunu kullanmasına engel olur. Âşıkla ayyaşın dış görünüşleri birçok yönden birbirine benzer”. (Uludağ 2001: 323).

Emrî aşağıdaki beyitte aşkı bu yönden şaraba benzetmiştir. Şair birinci mısradaki “Benim gibi sarhoşa, aşk şarabı senin aklını başından almış demeyin.” derken aşkı sarhoş edici özelliği açısından şarapla bir tutar. Aşk şarabı, âşığın aklını başından almıştır. Bu mest olmuş akıl ile aşk kitabı idrak edilemez.

Ben meste dime ‘aklını almış şarâb-ı ‘ışk

Bu ‘akl ile bilinmez efendi kitâb-ı ‘ışk (Saraç 2002: 151)

Seyyid Nizamoğlu da dönemin sofularına seslenerek onların mescit ve medreseleri varken âşıklarında meyhaneleri olduğunu ve aşkın meyhanesinde sarhoş olduklarını ifade eder. Elbette böyle bir yaklaşımın

temelinde klasik şiirde ikiyüzlülükle suçlanan zahit ve içi-dışı bir olan rint anlayışı yatmaktadır.

Mescid ü medrese zâhid sana var bâki yeter

Mey içüp mest-i harâb olmaga hum-hâne-i 'aşk (Yaman 1990: 129)

Klasik edebiyatta şarap metaforu ile birlikte anılan Cem, şarabın mucidi olarak tanınmıştır. Efsanevi bir kahraman olan Cem, şarabı icat etmesi sebebiyle klasik şiirde zevkin ve eğlencenin simgesi olarak anılmıştır. Câm-ı Cem ifadesi de klasik edebiyat metinlerinde karşımıza bir hayli çıkmaktadır. Câm-ı Cem, sıradan bir şarap kadehi değildir. Boşaldığı vakit kendiliğinden dolmasının yanı sıra bu kadehin içerisine bakanlar dünyanın dört bir yanını da görmektedir.

Taşlıcalı Yahyâ, "(Cem'in aşk kadehi) insanı sarhoş eder ve aklını başından alır. Aşk âlemi kişiyi iki cihan sevdasından vazgeçirir." diyerek Cem'in kadehinin insana sarhoşluk verdiğinden söz eder.

Mest ü lâ-ya'kil ider âdemi câm-ı Cem-i 'ışk

Geçürür iki cihândan kişiyi 'âlem-i 'ışk (Çavuşoğlu 1997: 410)

Hayretî, "Aşk padişahı, ezel kadehinden kime bir yudum şarap sunarsa bil ki ebedi sarhoş olarak kalır ve ayılamaz" diyerek ezel meclisinde Cem'in kadehinden şarap sunulan kişinin sarhoş olup kendini kaybedeceğini ve ebediyen akıllanmayacağını ifade etmektedir.

Bil ki sermest-i ebed oldı vü hüşyâr olmaz

Kime kim cür'a sunar câm-ı ezelden Cem-i 'ışk (Çavuşoğlu 1981: 246)

Aşk-Delilik (Rüsvâ, Melâmet)

"Aşk, divane/deliliktir. Aşkın divanesi olanlar, müşkk kokulu zülfün esiridirler. Onlara akıl ve nasihat gerekmez. Aşkın divaneye teşbih edildiği beyitte zülf/saçla birlikte anılması zincir ve delilikle ilgilidir. Âşık divaneliğinden memnundur ki akıl ve nasihatı istemez. Bir bakıma aşk ile divane hâli aynı hallermiş gibi düşünülmüştür. Aşkın insana aklın kabul etmeyeceği şeyleri yaptırması bakımından âşıklık "mecnûn"luk olarak görülür. Âşık, aşk belasına düşmeden önce en akıllı kişi bile olsa, aşkın elinde mecnun olur." (Kazan 2010: 359).

Sehâbî, "Eğer aşk sevdasının şarabı başımın kâsesine dolmasaydı aşkın ve deliliğin keyfiyeti benden ortaya çıkmazdı." diyerek aşkın sarhoş edici özelliğine vurgu yapmıştır. Âşık, aşk şarabını içerek kendini kaybetmiş ve nihayetinde aşkın delisi olmuştur.

Benden olmazdı 'ıyân keyfiyet-i 'ışk u cünûn

Olmayaydı kâse-i ser pür mey-i sevdâ-yı 'ışk (Bayak 1998: 96)

Klasik şiirde âşık delilikleri hasebiyle rezil/rüsva olarak karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin aşkıyla daima sarhoş ve divane dolaşan âşık, insanlar tarafından her an ayıplanma ile karşı karşıyadır. Ancak âşık bu durumdan şikâyetçi

değildir. Çünkü aşk bir seçim değil, yazgıdır. İnsanların ne söylediğine kulak asmayan âşık kendi bildiği yoldan şaşmaz. Zaten melâmet hırkası giyen âşık, bu durumu göze almış demektir.

Ey Usûlî! Aşkın rezili melâmet şehrine girdiği için küçük küçük hadiseler yayılmaya başladı.” diyen Usûlî, âşığın melâmet hırkasını giydiği için halkın ayıplanması ve aşağılanması ile karşı karşıya kaldığını, melâmet şehrinde bazı olayların yayılmaya başladığını dile getirmektedir.

Ey Usûlî hâdisât etfâli yer yer yügrüşür

Var ise girdi melâmet şehrine rüsvâ-yı ‘aşk (İsen 1990: 154)

Klasik şiirde âşık, fiziksel yönden zayıf, âciz ve hastalıktır. Aşk belası, âşığı görünüş itibariyle harap etse de gönlünü yeniden inşa eder. Taşlıcalı Yahyâ, “*Aşk, kişinin görünüşünü virane edip, içini imar eder. Aşkıdan rezil olan kişi halk içinde gizli bir hazine gibidir.*” diyerek aşkın insanın suretini/bedenini harabeye çevirdiğini ancak gönlünü tekrar inşa ettiğini ifade eder. Aşk uğruna kendini rezil etmiş âşık ise halk arasında değeri anlaşılammış bir cevherdir.

Zâhirin vîrâne eyler bâtının ma’mûr ider

Halk içinde gizli genc olur yürür rüsvâ-yı ‘ışk (Çavuşoğlu 1997: 408)

Sehâbî, “*Ey zahit! Beni aşk rüsvası olduğum için ayıplama. Çünkü binlerce sofı aşk rüsvası oldu.*” diyerek zahitlere atıfta bulunur. Kendisinin aşk uğruna rezil olduğunu ancak bunda ayıplanacak bir durum olmadığını söylemektedir. Çünkü birçok sofı aşk yolunda rezil olmuştur. Âşığı ayıplayan sofular dahi sevgiliyi görünce akılları başından gitmiş ve kendilerini kaybetmişlerdir. Binlerce din ehli aşk sebebiyle rezil olmuşken âşığı kınayan ve aşağılayan zahidin de bu duruma düşmesi ihtimal dâhilindedir.

Ben eger rüsvâ-yı ‘ışk oldumsa ta’yîb itme kim

Oldı ey zâhid hezârân pârsâ rüsvâ-yı ‘ışk (Bayak 1998: 96)

Murâdî, “*O gonca dudaklıya bülbül olduğumdan beri, bütün dünya gözüme aşk dikenini olarak görünür.*” derken kendisini bülbüle, sevgiliyi de kırmızı dudakları sebebiyle goncaya benzeterek *Gül ü Bülbül* hikâyesine telmihte bulunmuştur. Gülün aşkıyla sabahlara kadar inleyen bülbül gibi âşık da sevgiliye duyduğu aşk nedeniyle sabahlara kadar ahlar eder. Aşk belası, âşığı bütün âlemin nazarında rezil etmiştir.

Ol lebi gonca nigâra bülbül idelden beni

Kıldı cümle ‘âlemi bu gözlerüme hâr-ı ‘ışk (Kırkkılıç 1985: 224)

Aşağıdaki beyitte vaizlere seslenen Hayretî, “*Ey vaiz! Âşıklara ırzını arz etme. Onlar nereden bilsinler? Onlar senin nasihatini vakarını nereden bilsinler? Çünkü onlar bir bölük aşk rezilidir.*” diyerek aşk yolunda rezil olan âşığın vaizin ettiği fetvaların ciddiyetine varamayacağını dile getirmektedir. Fetvaların ve vaazların heybeti âşığı korkutmamaktadır. Çünkü âşık çoktan aşkın rezili olmuştur.

'Irzunı 'arz itme 'uşşâka ne bilsünler senün

Vâ'izâ vaz' u vakârun bir bölük rüsvâ-yı 'ışk (Çavuşoğlu 1981: 244)

Hüdâyî-i Kadîm ise "Ey nasihatçi! Âşığa sevgiliyi ve şarabı yasaklama. Çünkü anadan doğma aşk rüsvası, baba nasihatini dinlemez." sözleriyle benzer bir beyit kaleme alır. Vaize seslenerek sevgilinin ve şarabın âşıklar için men edilemeyeceğini söyler. Doğuştan (ezelden) aşk şarabı içmiş ve aşk rezili olarak dünyaya gelmiş âşık için şarap ve sevgilinin yasaklanması boşunadır. Baba nasihati bile dinlemeyen âşıklar için vaiz nefesini boş yere tüketmektedir.

Nâsîhâ mahbûb u meyden 'âşıkı men' etme kim

Eslemez pend-i peder rüsvâ-yı mâder-zâd-ı 'aşk (Yekbaş 2005: 300-301)

Aşk-Belâ (Gam, Cevr, Cefâ, Belâ, Derd)

Derd, cefâ, gam, nâle, bîmâr, mihnet gibi şekillerde karşımıza çıkan *belâ* âşığın başından eksik olmaz. Klasik şiirde âşık daima dertlidir, vuslata ulaşmak için uğraşır ancak beladan kurtulamaz. Aşk öyle bir derttir ki hiçbir tabip bu derde derman bulamamıştır. Aşk derdinin dermanı yine sevgilidir. Çünkü teslim olunan şey ne ise teselli bulunan şey de yine odur.

Taşlıcalı Yahya, sevgiliye seslenerek "Ey peri, beni cevri ü cefanı ile korkutma. (Çünkü) insan olana aşkın gamı gönül eğlencesidir." der. Sevgili âşığa zulmetse de âşık bundan acı duymaz. Çünkü sevgilinin eziyeti bile âşık için gönül eğlencesidir. Sevgiliden gelen her türlü cefa âşığa hoş gelir.

Ey perî cevri ü cefân ile beni korkutma

Gönül eğlencesidir âdem olana gam-ı 'ışk (Çavuşoğlu 1997: 410)

Klasik şiirde âşığın en fazla yakındığı durum sevgilinin tegafülü yani umursamazlığıdır. Şuhûdî, "Dostun derdiyle can o kadar ülfet eyledi ki aşkın cevri ile cefası bana şimdi vefa gelir." diyerek sevgilinin derdine alıştığını hatta o derdin âşığa vefa gibi geldiğini ifade etmiştir. Sevgilinin âşığa eziyet etmesi onu umursadığı anlamına gelir ve bu durum âşık için bir vefa göstergesidir.

Ol denlü ülfet eyledi cân ile derd-i döst

Şimdi vefâ gelür bana cevri ü cefâ-yı 'aşk (Can 2005: 109)

Ben mübtelâya hem-dem olaldan belâ-yı 'aşk

Oldım belâ-yı 'aşkla ben mübtelâ-yı 'aşk (Can 2005: 107)

Âşık Çelebî ise aşk derdiyle gönülü yaralı olan kişi için diken acısıyla rahat döşek arasında bir fark olmadığını söyler. Yüreği aşk acısıyla şerha şerha olmuş kişi en rahat döşeklerde dahi yatsa rahat edemez. Onun için mihnet de rahatlık da birdir.

Bana hâr-ı cerâhat pister-i râhat berâberdür

Birûnum çâk çâk-ı gam derûnum hârhâr-ı 'ışk (Barak 1971: 245)

"Aşğın dermanı derdiymiş. Derdine hemen derman ol. Bu aşkın bahtsız bu derde, derdin derdi derman demiş." sözleriyle Usûlî, klasik âşık tipinin aşk acısı çekmekten hoşnut olduğunu ifade eder. Klasik şiirde âşık, derdine şifa bulunmasını istemez. Sevgilinin ve aşkın cefası bile ona zevk vermektedir. Onlar dertlerine derman aramışlar ancak dertlerinin kendileri için bir derman olduğunu anlamışlardır.

Derd imiş dermân-ı 'âşık derde dermân et hemân

Derd-i derd dermân demiş bu derde bu derdâ-yı 'aşk (İsen 1990: 154)

Aşk-Sevda

Arapça "sûd" kelimesinin çoğulu olan "sevdâ" terim olarak kara renkli şeyler için kullanılmaktadır. Edebiyat terimi olarak ise; fazla sevgi nedeniyle meydana gelen bir çeşit hastalık, heves, istek, gam, keder gibi muhtelif anlamlara gelmektedir (Yeğin 2006: 871). Bu bakımlardan klasik edebiyat metinlerinde aşkın yerine kimi zaman sevda kelimesi kullanılmış kimi zaman da ikisi bir arada verilmiştir.

Taşlıcalı Yahya, "Aşkın sevdası âşığı dünyada korkusuzlaştırdığı için ahiret yolundaki ecel kapısı onu korkutmaz." diyerek aşk acısı ile her gün ölen âşğın ölümden korkmayacağını, ayrılığın en büyük ölüm olduğunu ifade etmektedir.

Âhiret yolında derbend-i ecelden yimez

'Âşıkı dünyâda bî-pervâ ider sevdâ-yı 'ışk (Çavuşoğlu 1997: 408)

Şâhî, "Aşk sevdası gönlümü şaşkın ve hayran etti. Ne yazık ki beni âlemlere aşkın rezili etti." sözleriyle bu sevda karşısında hayrete düşerek aşka bağlandığını daha sonra da aşkın rezili olduğunu ifade etmektedir. Klasik şiirde âşıklar için kullanılan niteliklerden biri de "rûsvâ"dır. Bunun nedenlerinin başında âşğın divaneliği gelir. Ancak başkalarının ayıplaması âşığı hiçbir zaman sevda yolundan döndürmez.

Vâlih ü hayrân kıldı gönlümü sevdâ-yı 'ışk

Eyledi 'âlemlere derdâ beni rûsvâ-yı 'ışk (Kılıç 2000: 145-146)

Klasik edebiyat şairleri sevgilinin saçına çeşitli benzetmeler yapmıştır. Bu benzetmelerden biri de zincirdir. Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan saç, âşıkların nazarında delilerin bağlandıkları zincir olarak tasavvur edilmiştir. Âşık, sevgiliye duyduğu ulvî aşkın cezbisine kapılarak yeri gelir sevgilini saçının telinde asılarak can verir, yeri gelir değerli bir hazineyi (sevgilinin yüzünü) muhafaza eden bir yılan olur.

Bursalı Rahmî, "Amber kokulu saçının bir teli âşığı sevdaya düşürmek için yeterlidir. Leyla'nın aşkıyla dolu olan gönlü (Mecnun) delilik zinciriyle bağlarlar." sözleriyle sevgilinin saçının amber gibi güzel koktuğundan ve aşkın

sevdasının bu olduğundan bahsetmektedir. Aynı zamanda şair, sevgilinin siyah saçlarını ifade etmek için sevda kelimesini tevriyeli olarak kullanmıştır. İkinci mısradaki ise telmih yaparak sevgiliyi Leyla'ya benzetmiş, kendisini de Mecnûn'la bir tutmuştur. O da tıpkı Mecnûn gibi cünûna düşmüş ve divane olmuştur.

Târ-ı zülf-i 'ânberînin'âşika sevdâ-yı 'aşk

Bend-i zencîr-i cünûn eyler dil-i Leylâ-yı 'aşk (Tıgılı 2006: 99)

Aşk-Sır (Râz, Mahrem)

Klasik şiirde aşk kimi zaman bir sır olarak karşımıza çıkar. Gönülde saklı olan bu sır âşık ile sevgili arasındadır. Aşk sırrı açığa vurulduğunda dedikodulardan kurtulmak imkânsızdır. Bu sebeple sırrın gizli kalması şarttır. Fakat bu sır saklanması gerektiği halde herkes tarafından bilinir. Ayrıca Hz. Peygamber'in "*Âşık olup, aşkını gizleyip ve iffetini koruyup ölen şehit olur.*" Hadis-i şerifi de aşkın gizli kalması ilkesini kuvvetlendirmiştir.

Taşlıcalı Yahyâ, "*Ey Yahya! Mürşid-i kâmil ararsan beri gel. Bu gün muhabbet yolunda aşk sırdaşı olalım.*" diyerek aşkın ilâhî bir sır olduğunu ve bu muhabbet yolunda aşkın sırrı olmak istediğini vurgular.

Mürşid-i kâmil ararsan berü gel ey Yahyâ

Olalum râh-ı mahabbetde bu gün mahrem-i 'ışk (Çavuşoğlu 1997: 410)

"*Aşkımı anladı, çünkü aşk gizli sırda, bazen cefada izlense de aslında aşk sefadır.*" diyen Murâdî aşkın kimi zaman gizli bir sırda kimi zamanda cefada görüldüğünü ama aşkın aslında bir sefa ve gerçek mutluluk olduğunu ifade etmektedir.

'İşkümü çünkü anladı sırr-ı hafâda 'ışk

Gâhi cefâda seyr olunır kim safâda 'ışk (Kırkkılıç 1985: 230)

Zâtî, "*Aşk gammazının yüzü sararmasa ve ah edip ağlamasaydı, galiba aşkın sırları âleme yayılmazdı.*" ifadesiyle âşğın aşkını gizlemeye çalıştığını ama sararan yüzün ve dökülen gözyaşı ile yakıcı ahın adeta birer gammaz olduğunu ve âşğın aşkını ifşa eylediğini dile getirmektedir.

Gâlîba 'âlemde fâş olmazdı ola râz-ı 'ışk

Rûy-ı zerd ü girye vü âh olmasa gammâz-ı 'ışk (Tarlan 1970: 164)

AŞK ve ÜNLÜ ÂŞIKLAR

Aşk- Ferhâd ve Mecnûn

Ferhâd ve Mecnûn, vuslata erişmeyi/sevgiliye kavuşmayı arzulayan ancak buna nail olamayan iki aşk kahramanıdır. Klasik şiirde *Leylâ ile Mecnûn* ve *Ferhâd ile Şirin* hikâyelerine bolca telmih yapan şairler, çoğu zaman -başta sevgiliye kavuşamama olmak üzere- birçok hususiyet bakımından kendilerini Ferhâd'a ve Mecnûn'a benzetmişler. Bu efsanevî kahramanlar bir nevi âşğâ timsal olmuşlardır.

Hüdâyî-i Kadîm, âşîğın dağ gibi gönlünde yaralar açan sevgiliye seslenerek *“Ey Hüsrev! Sinemdeki elifler, yaralar, Ferhad'ın aşkla Bisütuna vurduğu külünglerle parçaladığı kayalar gibidir”* der. Hüsrev anlam olarak padişah demektir. Aynı zamanda Ferhâd ile Şirin hikâyesinde yer alan kahramanlardan biridir. Bu hususta kelime her iki manaya gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır.

Hüsrevâ sinemde san yer yer elifler dâğlar

Bi-sütûn üstinde zahm-ı tişe-i Ferhâd-ı 'aşk (Yekbaş 2005: 300-301)

“Ey Zati! Aşk, Ferhad'ı şirin canından etti. Her zaman bela dağında canını acıtsa ne olur?” diyen Zâtî, Ferhâd'ın aşk yüzünden tatlı canından olduğunu dile getirmektedir. Aynı zamanda şair, şirin kelimesini hem *“güzel, hoş”* hem de Ferhâd'ın sevgilisi *“Şirin”* manasına gelecek şekilde kullanarak tevriye yapmıştır.

Cânun acıtsa n'ola kûh-ı belâda dem-be-dem

Cân-ı şîrinden çıkardı Zâtîyâ Ferhâd-ı 'ışk (Tarlan 1970: 163)

Klasik edebiyatta adına sıkça rastladığımız Mecnûn'un asıl ismi Kays'tır. Âşık olup aklını yitirdiği için ona *“deli, çılgın”* anlamlarına gelen bu isim verilmiştir. Süheylî, *“Mihnet vadisindeki o şaşkın âşık, bir siyah saçlı dilber yüzünden aşk çılgını oldu.”* sözleriyle Mecnûn'un Leyla uğruna aşk vadisinde şaşkın bir şekilde dolaştığından ve sonunda aşkın delisi olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca *“gece, karanlık”* manasına gelen *“leyl”* kelimesi Mecnûn'un sevgilisi *“Leylâ”* anlamına gelecek şekilde kullanılarak tevriye yapılmıştır.

Vâdi-i mihnetde ol dem 'âşık-ı ser-geşte-hâl

Bir saçı leyli firâkından olup Mecnûn-ı 'ışk (Harmancı 2007: 255)

Hüdâyî-i Kadîm *“Aşk Mecnunları sırlarını paylaşmaya değer bir arkadaş bulmayı halvetinde kendisiyle söyleşir.”* diyerek âşıkların her birini Mecnûn'a benzeter. Aşk ehli kişiler Mecnûn misali aşk çölünde yalnız dolaşırlar. Âşıkların arkadaşı yoktur. Bu yüzden sırlarını paylaşabilecekleri bir kimse bulamazlar. Derdini daima içine atan âşık bir süre sonra iyice aklını yitirerek kendisiyle konuşmaya başlar.

Bulmayup bir mahrem-i râz etmeye kâbil-i refik

Halvetinde söyleşür kendiyile Mecnûnân-ı 'aşk (Yekbaş 2005: 306-307)

Âşık Çelebi ise Ferhâd ve Mecnûn'u hiçe sayarak kendisinin aşka daha fazla hizmet ettiğini söyler. *“Mecnun ile Ferhat'ı bırak, onlar şaşkın iki zamparadır. Eğer aşkın irade pirinin hizmetini görmek istersen bana gel.”* diyerek kendisinin aşk yolunda çok fazla emek harcadığını ifade eder.

Ko Mecnûn ile Ferhâd-ı iki zen-pâre bâtıldur

Bana gel ister isen hizmet-i pîr ihtiyâr-ı 'ışk (Barak 1971: 245)

AŞK ve DİĞER BENZETMELER

Aşk-Sultan ve Köle (Hünkâr, Dârâ, Gedâ, Bende)

Divan şairlerinin aşka yaptığı teşbihlerden bir tanesi de sultandır. Bu kavram padişah, hünkâr, hüsrev, şah, şehriyâr, dâra gibi şekillerde de karşımıza çıkmaktadır. Şairler tıpkı aşka olduğu gibi sevgiliyi de sultana benzetmişlerdir. Sevgili özgüveni ve âşıkları kendine itaat ettirmesi, hâkimiyet gücü ve emretme kudreti gibi hususiyetleri bakımından âşıkların nazarında sultandır. Bu durumda âşık da sevgilinin karşısında kul, köledir. Ülkenin sahibi padişah ise aşk mülkünün sultanı da sevgilidir.

Klasik edebiyat metinlerinde şairler geleneğin dışına çıkmamışlar ve bu çerçevede eserler kaleme almışlardır. Dolayısıyla âşık gerçekte dünyaya hükmeden bir padişah dahi olsa, sevgili karşısında değeri olmayan bir dilenci, itaat eden bir köle gibidir. Muhibbî'nin "*Ey Muhibbî 'âleme şâh olmadan / Dil-berin olmak gedâsı hoş gelür* (G. 980/6)" beyti, bu durumun veciz ifadesidir.

Sultanın eşiği, bir cazibe merkezi olduğu gibi aynı zamanda çekişmelerin ve entrikaların yaşandığı, iyi ve kötünün bir arada bulunduğu bir yerdir (Özkan 2007'den aktaran Nazik 2012: 1866). Bu durum, sevgilinin kûyuna vasil olmak isteyen âşiğin rakiplerle olan mücadelesini andırmaktadır (Nazik 2012: 1866).

Murâdî, aşağıdaki beytinde aşk şahının âleme hükmettiğini ve böylece hem padişahı hem de kulu kendisine köle ettiğini dile getirmektedir. Aşk karşısında sultan da köle de çaresiz kalmaktadır. Elbette bu düşüncenin oluşmasında, gelenek diye adlandırdığımız bu şiirde şairin âşık rolüne bürünmesi ve de bu gelenekte şairlerin – ister sultan ister sıradan biri olsun- kullanmış oldukları ortak mecazlar dünyası ile birbirleriyle aynı konumda olmalarının etkisi aşıkardır. Sözün özü Murâdî, divan şiirindeki âşık tipinin hünkârdan kölesine kadar bir değişiklik göstermeden sevgiliye aynı itaat içerisinde bağlılık gösterdiğini dile getirmektedir.

Bende kıldı ise sultân u gedâyı gam degül

Hükm iderse 'âleme cânâ eger hünkâr-ı 'ışk (Kırkkılıç 1985: 224)

Aşk ve sultan kavramlarını şiirlerinde sıklıkla kullanan Murâdî'nin bir de sultân-ı ışk redifli gazeli bulunmaktadır.

İlk beyitte aşk sultanının can ve gönül ülkesini yağmalayarak âlemi aşk ile ihya ettiğinden dem vurmaktadır.

Cân u dil mülkini yagmâ eyledi sultân-ı 'ışk

'Âleme neşr eyledi nü'mâsını sultân-ı 'ışk

Murâdî, aşağıdaki beyitte ise "*Aşk sultanı, yüzünün güzelliğini ortaya çıkardığı için bütün âlem padişahları onun kölesi oldu.*" diyerek yine padişahın da aşk karşısında köle konumunda olduğunu belirtmektedir. Yavuz Sultan Selim'in "*Şîrler pençe-i kahrumda olurken lertzân / Beni bir gözleri âhûya zebun itdi felek* (Ak 2001: 156)" dizeleriyle de ifade edildiği üzere cihan padişahları bile aşk karşısında benliğinden geçerek köle olmuşlardır. Elbette bu beytin bir de tasavvufî boyutu söz konusudur. "*Kendi hüsnün hûblar şeklinde peydâ eyledin / Çeşm-i*

âşıkdan dönüp sonra temâşâ eyledin (La-edrî)"dizeleriyle ifadesini bulan "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi diledim, bunun için (beni bilmeleri için) yaratıkları yarattım." (Yılmaz 2013: 396). Hadîs-i Kudîsî'nden yola çıkarak Tanrı'nın kâinatı yarattığını ve âlemlerin O'nun cemâlinin bir yansıması olduğunu söylemek mümkündür. Yaratıcı karşısında padişah da köle de birdir. Herkes aşk sultanının yani Allah'ın kuludur.

Oldı anun nice bin şahân-ı 'âlem bendesi

Çünkü keşf itdi cemâlin'âleme sultân-ı 'ışk (Kırkılıç 1985: 225)

Şair, Allahu Teâla'nın "Hâlîk" isminden ve "Kün feyekün" ayetinden yola çıkarak O'nun yaratıcı kudretine vurgu yapmaktadır. O'nun "Ol" emriyle âlemin güneşi ışık salar. Çünkü aşk sultanı nice nice zerrelere hayat verir. Güneş, zerrelere var olması için bir vasıta. Dolayısıyla her bir zerrenin varlığı güneşe bağlıdır. Allah'ın "Ol" emriyle güneşin ışık saçması zerrelere de ortaya çıkmasına vesile olur.

Emr-i künle şems-i 'âlemdün salar çûn pertevi

Niçe niçe zerrelere ihyâ ider sultân-ı 'ışk

Gel temâşâ eyle gel 'ibret-nümâdur cân ile

'Ayn-ı 'ibret mahz-ı hikmetdür bu gün sultân-ı 'ışk

Sonraki beyitte sırdan kasıt "*Bâtın*" olan Allah'tır. O, kâinatı yaratmış daha sonra da kendini gizleyerek bilinmek istemiştir. Mekândan münezzehe olan Allah yere göğe sığmamış ancak bir mümin kulunun kalbine sığmış ve kendisini can içinde gizlemiştir. Bu sırta vakıf olanlar da ancak gönül gözü açık olanlardır. Mutasavvıflar fenafillah makamına ulaşarak bu sırta erişmişlerdir. Çünkü bu sırrın kıymetini ancak ârif olanlar idrak edebilir. Murâdî de kudret ve büyüklüğün sırrının aşk sultanında/Allah'ta olduğunu ve bu sırta erişenlerin hemen ârif olacağını ifade etmektedir.

Ey Murâdî 'ârif oldun'ışkı anlarsan hemân

Sırr-ı ekber sırr-ı kudret oldı bu sultân-ı 'ışk (Kırkılıç 1985: 225)

Vâhib Ümmî, melâmet hırkası giymekle aşk ülkesinin sultanı olduğunu söylemektedir. Tasavvufî anlamıyla melâmî, yaptığı iyilikleri gösteriş olur endişesiyle gizleyen, işlediği günahları ise nefsiyle mücadele etmek için açığa vuran ve bundan ötürü halkın kınamasından ve ayıplamasından hiç çekinmeyen kişilere denir. Birçok evliya da melâmet hırkasını giyerek nefisleri ile mücadeleye girmişler ve rûz-ı mahşerde selim bir kalp ile huzura çıkabilmek için çalışmışlardır.

Melâmet hırkası şâlin giyelden

Dilirse cânımı sultân ider 'ışk (Torun 1987: 252- 253- 254)

Bursalı Rahmî, "*Ey şah! (Aşk) aşkın kölesine saltanat bahsettiği için o iki cihanın malına ve saltanatına bakmaz.*"

diyerek aşk kölesi olmanın her iki cihanda da sultan olmaktan daha mühim olduğuna vurgu yapar. Aşkın kölesi âşıklara saltanat bahşeder. Bu öyle bir saltanattır ki iki cihanın da malı mülkü bu saltanatla kıyaslanamaz. Aşk kölesi olanlar artık ne dünyanın ne de cennetin zenginliğine riayet ederler.

İtmez nigâh iki cihân mülk ü câhına

Şâhâ ne bahş-ı saltanat eyler gedâ-yı ‘aşk (Tığlı 2006: 98)

“Hayali! Bazen sultan benim dese de aşk onun fermanın kölesidir.” diyen Hayâlî, aşkın kimi zaman insanı sultan edebileceğini kimi zaman ise sultanın kölesi yapabileceğini söylemektedir. Sultandan kastedilen sevgilidir. Klasik şiirde sevgiliye köle olmak bile âşık için büyük bir lütuftur. Çünkü âşık köle olduğu takdirde sevgiliye daha yakın olabilmektedir.

Hayâlî gâh olur sultân benem der

Ki anın bende-i fermânıdır ‘aşk (Tarlan 1992: 221)

Aşk-Kan (Hûn)

Klasik edebiyat geleneğinde âşık, zayıf, sarı tenli ve gözleri kanlı şekilde tasavvur edilir. Kanın kullanımı ekseriyetle aşğın gözlerinin kanlı olması sebebiyledir. Aynı zamanda sevgilinin dudağı, şarap, lale gibi klasik şiirde sıklıkla kullanılan kelimeler de kan rengindedir.

Süheylî, “Ey dost! Aşk kanı ta ezel meclisinde yayıldı. Bana o zaman da meze olarak aşk kanı nasip oldu.” diyerek aşk kanının elest meclisinde dağıtıldığını ve aşkın bir yazgı olduğunu ifade eder. Âşığa bezm-i eleste hisse olarak kan renkli şarap düşmüştür. Bu nedenle âşık ezelden beri sarhoştur.

Tâ ezel bezminde yayıldı kaçan kim hûn-ı ‘ışk

Bana ol demde nasib oldı nevâle hûn-ı ‘ışk (Harmancı 2007: 255)

Hayâlî ise, “Aşk, gerçekte ciğer kanıdır. Bana sorarsan aşk canlar canıdır.” diyerek aşkın gerçek manada yürekleri kanatan bir acı olduğunu ancak kendi nazarında aşkın can içinde can olduğunu söylemektedir. Sevgili, her an âşğın gönlündedir. Candan öte bir can vardır ve sevgili orada saklıdır. Beyit tasavvûfi açıdan değerlendirildiğinde Yunus’un “Bir ben var bende benden içerü” sözleriyle benzerlik göstermektedir. Allah’ın insanoğluna nefesiyle hayat vermesi ve beşeriyatın gönüllerine tecelli ederek orada gizlenmesi öz bir ifade ile dile getirilmiştir. Görünüşte basit bir ifadeye sahip ancak muhteva olarak oldukça derin olan bu söz (sehl-i mümtenî) vahdet-i vücut inancına da örnek teşkil etmektedir.

Egerçi kim cigerler kanıdır ‘aşk

Bana sor kim ne cânlar cânıdır ‘aşk (Tarlan 1992: 221)

Aşk-Arkadaş (Hem-dem, Ahbâb, Ashâb İlgisi)

Klasik edebiyatta aşk kimi zaman arkadaş olarak düşünölmüştür. Bu benzetme *hem-dem*, *ahbâb*, *âşinâ*, *dost* vb. ifadelerle de karşımıza çıkabilir. Klasik şiirde âşğın sırlarını ve dertlerini paylaşabileceğı bir dostu yoktur. Onu hiçbir vakit yalnız bırakmayan tek şey gamdır. Bu bağlamda âşık, gam, keder ve gözyaşını kendisi için dost olarak görmüştür.

Taşlıcalı Yahyâ, “*Dünya (mal ve mülk) sevgisinden vaz geçelim ve aşk şarabı içelim. Aşkın arkadaşı olup kastedilen menzile varalım.*” sözleriyle fani olan dünyadan el ayak çekerek aşk şarabı içmek istediğini söyler. Şairin istediğı, aşkla hem-hâl olmak ve bu sayede menzile varabilmektir. Dünya hayatının geçiciliğine vurgu yapan şairin asıl amacı aşk vasıtasıyla menzile/fenafillaha ulaşmaktır.

Mâsivâdan geçelim câm-ı mahabbet içelim

Varalum menzil-i maksuda olup hem-dem-i ‘ışk (Çavuşoğılu 1997: 410)

Şuhûdî, aşağıdaki beyitte “*Ne alıp sattığını bana ne verip benden ne aldığı bilmiyorum. O fakih gör ki aşk dostları nedir bilmez ve kabul etmez.*” diyerek dönemin din adamlarına seslenir. Şair, fakihlerin/sofuların aşk dostlarını gerçek manada tanımadığını ve bu yüzden onları kabullenemediğini dile getirmektedir.

Ne aldı satdı bilmezem ne virdi benden almaz

Ol fakih gör kabûl itmez nedür ahbâb-ı ‘aşk (Can 2005: 109)

Şuhûdî, gazelin son beyitinde “*Ey Şuhûdî! Âlemin rengine ve kokusuna sen aldanma. Çünkü bu dünyanın tuzağına aşk erbabı düşmedi.*” diyerek fani dünyanın geçici güzelliğine aldanmamak gerektiğini çünkü aşk ehlinin bu tuzağına düşmediğini ifade etmektedir. Âşıklar, aldatıcı dünya hayatının güzelliğine kanmamışlar, bilakis kendilerini gurbette hissederek asıl sevgiliye ulaşmayı arzu etmişlerdir. Sıkıntılarının ve zulümlerin baş gösterdiği bu yer onlar için bir zindandır.

Reng ü bûyına Şuhûdî’âlemün aldanma sen

Kim bu dehrün âline aldanmadı ashâb-ı ‘aşk (Can 2005: 109)

Aşk-Kavga (Da’vâ, Gavgâ, Düşman)

Klasik edebiyat metinlerinde aşk, bazen bir kavga olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aşk kavgası, âşık ve rakip arasında durmaksızın devam etmektedir. Sevgiliye kavuşmaya engel teşkil eden her şey âşğın nazarında rakiptir. Âşık, rakip ile sonu gelmeyen bir mücadelenin içerisine girmiştir. Sevgili ile âşğın kavuşmasına mani olan rakip, âşğın nazarında her türlü olumsuzluğun sorumlusudur, sevgiliye âşıktan daha yakındır ve her an âşğın keyfini kaçırmaktadır.

Taşlıcalı Yahyâ, “*Aşkın kavgası ah ve figan ile durmayıp artar ve ne yazık ki bu iki şahitle aşkın davası görülür.*” diyerek aşk kavgasının bir sonu olmadığını bilakis daha da şiddetlendiğini dile getirmektedir. Aşk kavgası

sonucunda âşık ve rakip davalık olmuştur ve bu aşk davasında ise şâhitler yine âşık ve rakiptir.

Âh u efgân ile artar turmayup gavgâ-yı 'ışk

Âh kim bu iki şâhidle olur da'vâ-yı 'ışk (Çavuşoğlu 1997: 408)

Zâtî de yine rakipten dem vurarak *"Belimçeng (kambur) oldu, benzim saz(sarardı), çok zayıfladım. Dostlar, düşmanlarım bile aşkın arkadaşı olmasın."* demiştir. Âşık, kendisinin zayıf, âciz ve hastalıklı biri olduğunu söylemektedir. Ancak âşığı korkutan şey düştüğü bu durum değil, düşmanlarının onun bu durumundan faydalanarak sevgiliye yaklaşmasıdır. Âşık, düşmanlarının sevgilisine yakın olmasını istememektedir.

Kâmetüm çeng oldı benzüm sâz döndüm bir kıla

Dostlar düşmânlarum da olmasun dem-sâz-ı 'ışk (Tarlan 1970: 164)

"Saçının ucundan aşk kavgasını başıma sardığından beri, bu durum beni şaşkırtıp gönlümü de perişan etti." diyen Şâhî, sevgilinin saçlarını gördüğünden beri aşk kavgasının içerisine düştüğünü vurgulamaktadır. Bu durum karşısında âşık şaşkınlık içerisindedir. Aşk kavgasına nasıl düştüğünü idrak edemez. Aynı zamanda şair, sevgilinin saçını idam ipine benzeterek bu ipin kendi başına dolandığını ifade etmekte ve beyitte idam mazmununa yer vermektedir.

Cânı ser-gerdân idüp gönlüm perîşân eyledi

Vireli zülfün ucundan başuma gavgâ-yı 'ışk (Kılıç 2000: 145)

SONUÇ

Klasik Türk edebiyatı, aşk ekseninde şekillenmiş ve gelişimini sürdürmüş bir edebiyat geleneğidir. Şairler, asırlar boyunca çeşitli teşbihler, mecazlar, tasvirler aracılığıyla aşkı anlatmaya çalışmışlardır. Ancak keskin çizgilerle aşkın bir tanımını yapmak mümkün değildir. Her şair aşkı kendine göre yorumlamıştır. Kimi, aşkı belâ olarak görürken bir diğeri de sefa olarak nitelendirmiştir. Bu hususta aşk birbiri ile zıt olan iki kavramı bünyesinde barındırabilecek ulvî bir duygudur. Kimi şairler de aşka yalnızca beşeri anlam yüklerken kimileri de onu ilahi boyutta düşünmüş ve mutlak aşkın Tanrı olduğunu söylemişlerdir. Bazen de ilâhî ve beşerî aşk tek bir beyitte sentezlenmiştir.

Klasik şairler aşkın izahını yaparken Mecnûn, Ferhâd gibi sevdiğine kavuşamayan aşk kahramanlarından da yararlanmışlardır. Hatta bazen âşık, kendisini Mecnun ve Ferhat ile yarıştırmış ve âşıklık bakımından kendini daha üstün tutmuştur. Kendini bu efsanevi aşk kahramanlarına benzeten şairler, sevgiliyi de Leylâ, Şirin gibi kadın karakterler gibi düşünmüştür.

Şairler aşkı açıklamaya çalışırken sadece aşk kahramanlarından değil, efsanevi ve mecazi hikâyelerden de yararlanmışlardır. *Şem ü Pervâne, Gül ü Bülbül, Kербela Hadisesi, Hümâ ve Anka kuşları, Cem'in Kadehi* gibi hikâyelere ve bazen de peygamber kıssalarına telmihte bulunmuşlar.

Kaynakça

- AK, Coşkun (2006). *Muhibbî Divanı*. Trabzon: Trabzon Valiliği Yayınları.
- AK, Coşkun (2001). *Şair Padişahlar*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AKÜN, Ö. Faruk (1994). "Divan Edebiyatı maddesi". C. 9. İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*. 389-427.
- ALTUNTAŞ, Halil. M, ŞAHİN (2006). *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- AY, Ümran (2009). "Divan Şiirinde Güneşin Sevgili Tipine Yansıması Hakkında Bir Değerlendirme". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (2): 117-162.
- BARAK, Faruk (1971). *Âşık Çelebî Divanı*. Lisans Bitirme Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi TDE Bölümü.
- BATISLAM, H. Dilek (2005). "Divan Şiirinde Sabâ". C.26. İstanbul: *Osmanlı Tarihi Araştırmaları*. 1-20.
- BAYAK, Cemal (1998). *Sehabi Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CAN, Ertuğrul (2005). *Şuhudi Divançesi (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi, SBE
- ÇALKA, M. Sait (2008). "Nev'î Divânı'nda Mûsikî Terimleri". *Turkish Studies* 3 (2): 179-193.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (1979). *Amrî Divânı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, M. A. Tanyeri (1981). *Hayretî Divan*. İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (1997). *Yahyâ Bey Divanı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- DOĞAN, M. Nur (2008) "Divan Şiirinde Şarap Metaforları". *İstanbul Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 38: 63-98.
- DURKAYA, Hanife (2010) "Fehîm-i Kadîm Divanı'nda Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 3 (15): 13-27.
- DURMAZ, Gülay (2005). "Divan Şiirinde Rind". *U.Ü Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (8): 57-76.
- GÖÇGÜN, Önder (2001). *Ziya Paşa'nın Hayatı, Edebî Kişiliği, Bütün Şiirleri ve Eserlerinden Açıklamalı Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GÜFTA, Hüseyin (2005). "Divan Şiirinde Eğitim-Öğretimle İlgili Unsurlar ve Aşk". *Güneyde Kültür: Fikir ve Sanat Dergisi*: 1-11.
- HARMANCI, M.Esat (2010). *Süheylî Divanı*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- İPEK, Abdulmuttalip (2008). *Klâsik Türk Şiirinde Gül Redifli Kasideler*. YL Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi, SBE.
- İSEN, Mustafa (1990). *Usûlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAKÖSE, Saadet (1994). *Nev'î-Zade Atayı Divanı*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi, SBE.
- KARLITEPE, Mustafa (2007). *Kelami Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, SBE.
- KAZAN, Şevkiye (2010). Şeyhülislam Yahyâ Divanında "Aşk"ın Anlam Çerçevesi. *Turkish Studies Dergisi*. 5 (3): 336-367.
- KESİK, Beyhan. Ş. Baka (2015). *Leylâ ile Mecnûn Hikâyesi*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- KILIÇ, Filiz (2000). *Şehzade Bayezid "Şâhî" Hayatı ve Divanı*. Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KIRKILIÇ, Ahmet (1985). *Sultan Üçüncü Murad (Muradî), Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- KOÇ, Hamza (2016). *Nizâmî'nin dört mesnevisinin mensûr tercümesi [Heft Peyker, İskendernâme, Hüsrev ü Şirin, Leylâ vü Mecnûn İnceleme-Edisyon Kritikli Metin]* Doktora Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KOÇIN, Abdulhakim (2003). "Divân Şiirinde Şairlerin Aşka Yaklaşımları". *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 395-422.
- KURNAZ, Cemal. (2010). "Vuslat Yolcuğu". *Turkish Studies Dergisi*. 5 (3): 443-461.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994). *Bâkî Dîvânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MUTLU, Betül (2012). *Divân Şiirinde Deniz İmgesi ve Şiir Öğretiminde Kullanılması*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- NACAR, Ayşe (2011). *Divan Edebiyatında Aşk Redifli Gazeller ve Şerhleri*. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- NAZİK, Sıtkı (2012). "Bâkî Dîvânı'nda Sevgilinin Otorite Sahibine Teşbihi". *Turkish Studies Dergisi*. 7 (3): 1859-1883.
- PEZÜK, Zehra (2012). "Ahmet Paşa Divanı'nda Ah Kavramı". *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 1 (2): 142-151.
- SARAÇ, M. A. Yektâ (2002). *Emrî Divanı*. İstanbul: Eren Yayınları.
- SEFERCİOĞLU, M. Nejat (1990). "Yazı ve Yazı ile İlgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı". *Yeni Defne*. 8-9 (96): 96-105.
- SOYSALDI, İhsan (2015). *Tasavvufta Aşk*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- TARLAN, A. Nihad (1970). *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- TARLAN, A. Nihad (1992). *Hayâlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TEMİZKAN, Mehmet (1986) *Hayretî Dîvânı'nda Âşık*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, SBE.
- TIĞLI, Fatih (2006). *Bursalı Rahmi Çelebi ve Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, SBE.
- TORUN, Ali (1987). *Vahib Ümmî Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ULUDAĞ, Süleyman (2001). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- YAMAN, Mehmet (1990). *Seyyid Nizamoğlu Hayatı, Eserleri, Divanı*. İstanbul: Can Yayınları.
- YEĞİN, Abdullah vd. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*. İstanbul: Sebat Yayınları.
- YEKBAŞ, Hakan (2005). *Hüdayi-i Kadim Divanı (Edisyon Kritik-Metin-İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILMAZ, Mehmet (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ZAVOTÇU, Gencay (2013). *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*. İstanbul: Kesit Yayınları.

